

PREDCARSKI NOVAC S GRADSKE PLAŽE KOLOVARE U ZADRU

PRE-IMPERIAL COINS FROM KOLOVARE BEACH IN ZADAR

Članak tematizira predcarski novac s područja grada Zadra, odnosno slučajne pronalaskе moneta koje su kolale predrimskim Zadrom, a pronađene su u plitkom moru, do svega dva metra dubine, na gradskoj plaži Kolovare tijekom nekoliko godina, točnije od ljeta 2011. do 2016. godine. Taj dio kolovarske plaže jest nasip nastao nakon čišćenja razrušenog poluotoka, i to najvjerojatnije nasipanjem zemlje i građevinskog otpada s prostora današnjeg Foruma ili uže okolice. Obrađeno je ukupno 28 numizmatičkih jedinica; 23 kovanice te 5 primjeraka rimskog protonovca – dva komada oblikovane lijevane bronce – *aes formatum*, jedan ulomak tipa *ramo secco*, zatim (pretpostavljena) dva komada amorfne bronce – *aes rude*, također primjerci republikanskog protonovca. Po katalogu je vidljivo najzastupljeniji novac Rimske Republike i novac sjevernoafričke Numidije i Kartage, zatim novac ilirskog kralja Gencija, dva monetarna primjerkа ilirskog grada Dirahija te grčki novac. Osvježenje u predcarskoj numizmatiki općenito na našim prostorima čini nalaz kovanice keltiberskog grada Segobrigе. Sav novac datira u period između 3. stoljeća prije Krista i samog početka 1. stoljeća poslije Krista, a to je vrijeme kad je Zadar bio jedan od važnijih centara Liburna, sve do rimske prevlasti na istočnoj obali Jadrana na prijelazu tisućljeća. U mnogim su liburnskim naseljima u sjevernoj Dalmaciji pronađene i publicirane najstarije monete iz tog perioda te je cilj ovog rada i Zadar, kao važno liburnsko središte, osvježiti na monetarnoj mapi zastupljenosti predcarskog novca koji je kolao u periodu prije rimskih osvajanja.

Кljučne riječi: *lader*, predcarski novac, Numidija, Kartaga, Rimska Republika, Gencije, Dirahij, keltiberski novac, Segobriga, *ramo secco*, Zadar, Kolovare, grčko-ilirski novac

The paper deals with pre-Imperial coins from the area of the city of Zadar, more precisely accidental finds of currency circulating in pre-Roman Zadar. They were found in the shallow sea, at a depth of only two meters, at Kolovare city beach over the course of several years, more precisely from summer 2011 until 2016. This part of Kolovare beach is a fill deposited after clearing devastated peninsula, most likely by filling with soil and construction waste from the area of present-day Forum and its vicinity. Twenty eight numismatic finds have been analyzed of which 23 coins and five examples of the Roman proto-money – two pieces of cast bronze in a certain shape – *aes formatum*, a fragment of *ramo secco* type, then two (assumed) pieces of amorphous bronze – *aes rude*, also examples of the Republican proto-money. It is evident from the catalogue that the coins of the Roman Republic and of the north African cities Numidia and Carthage are most numerous, then follow the coins of the Illyrian king Gentius, two monetary examples of the Illyrian city of Dyrrachium and Greek coins. Coin of the Celtiberian city of Segobriges is a novelty in pre-Imperial numismatics in our region. All coins date to the period between the 3rd century BC and the very beginning of the 1st century AD, when Zadar was one of more important centers of the Liburnians, until the Roman dominance on the eastern Adriatic coast at the turn of the millennium. The oldest coins from this period were found in a number of Liburnian settlements in northern Dalmatia and they were published. One of the aims of this paper is to pinpoint Zadar once more as an important Liburnian center on the map of distribution of pre-Imperial coins that were in circulation before the Roman conquest.

Key words: *lader*, pre-Imperial coins, Numidia, Carthage, Roman Republic, Gentius, Dyrrachium, Celtiberian coins, Segobriges, *ramo secco*, Zadar, Kolovare, Graeco-Illyrian coins

UVOD

Na zadarskoj gradskoj plaži Kolovare u periodu od 2011. do 2016. godine pronađena je veća količina numizmatičke građe datirane u sve povijesne periode grada Zadra. Sav numizmatički materijal slučajni je nalaz iz plitkog mora i dijela kupališne plaže koja je nastala nasipavanjima zemlje i građevinskog otpada nastalog nakon bombardiranja Zadra u Drugom svjetskom ratu (sl. 1). Osim starog novca pronađen je i drugi značajniji arheološki materijal poput olovnih pečata: bula s likom sv. Krševana, bula s natpisom mletačkog dužda Ordelafo Falera (1105. – 1117.) te bula Nikole, carskog spatarija i arhonta Dalmacije iz vremena bizantske uprave u Zadru; zatim rimski kipić božice Dijane s kraja 2. stoljeća, rimski olovni projektil s grčkim slovima itd. Također su pronađeni ulomci kamenih spomenika poput ukrašenog antičkog friza i mletačkog lava sv. Marka, a koji su uglavnom darovani s navedenim predmetima te starim novcem nadležnim institucijama u Zadru. Ipak, u plitkom podmorju prevladava materijal iz posljednjih perioda Zadra, kao što su uporabni predmeti i novac iz austrijske i talijanske uprave. Numizmatički nalazi nemaju arheološki kontekst koji bi precizirao cjelokupnu sliku; smatramo da potječe s Foruma ili njegove bliže okolice na zadarskom poluotoku, do čega smo došli raspitivanjem kod svjedoka čišćenja i gradnje poluotoka nakon rata. Gotovo sav materijal publiciran je u radovima ili

INTRODUCTION

A considerable amount of numismatic finds dating to all historical periods of the city of Zadar were found on Kolovare city beach in Zadar from 2011 to 2016. All finds were discovered accidentally in the shallow sea and part of bathing beach made by filling with soil and construction waste resulting from bombing of Zadar in the Second World War (Fig. 1). In addition to old coins, other valuable archaeological finds were recovered such as lead seals: bulla with a depiction of St. Chrysogonus, bulla with an inscription of the Venetian doge Ordelafo Falero (1105-1117) and bulla of Nicholas, imperial spatharios and archon of Dalmatia from the period of Byzantine administration in Zadar; then a Roman statuette of the goddess Diana from the end of the 2nd century, Roman lead projectile with Greek letters etc. There were also fragments of stone monuments such as decorated ancient frieze and a Venetian lion of St. Mark, most of which were donated to the competent institutions in Zadar with the mentioned objects and old coins. However in the shallow sea material from most recent historical periods in Zadar was dominant such as utilitarian objects and coins from the time of Austrian and Italian administration. Numismatic finds have no archaeological context to provide a complete picture; we believe that they originate from Forum or its surroundings in the Zadar peninsula, on the basis of information from witnesses of postwar clearing and rebuilding

Slika 1. Pogled na gradsko kupalište Kolovare i mjesto nalaza predcarskih kovanica
Figure 1. View of Kolovare city beach and the findspot of the pre-Imperial coins

foto / photo by:
V. Kramberger

prezentiran na numizmatičkim skupovima.¹ U ovom će radu biti obrađeno gotovo trideset moneta iz najstarije monetarne prošlosti Zadra, perioda prije rimske prevlasti kada Zadru pridajemo pridjev liburnski. Premda je o nalazima starog novca s područja grada Zadra izašlo nekoliko članaka, naročito kao rezultatima arheoloških iskapanja na poluotoku i okolici, ni jedan ne tematizira taj najstariji period, a i pojedinačni nalazi iz tog perioda iznimno su rijetki. Zahvaljujući kolovarskim nalazima imamo uvid u najstariji novac u Zadru, a grad Zadar, odnosno predrimski, liburnski *lader*, svrstavamo na monetarnu topografsku kartu pojave predcarskog novca na prostoru sjeverne Dalmacije i Like – prostora južnih Liburna i Japoda – gdje se već ustalila ta posebno karakteristična monetarna pojava.

OKOLNOSTI NALAZA I STANJE SAČUVANOSTI NOVCA²

Kako je već spomenuto, kovanice su pronađene u plitkom moru na gradskoj kupališnoj plaži Kolovare (sl. 2). S nje potječe i drugi publicirani numizmatički materijal,³ pronađen u istom periodu kada i onaj koji se obrađuje u ovom u radu. Upravo taj dio plaže nastao je nasipavanjem građevinskog otpada s poluotoka nakon čišćenja

of the peninsula. Almost all numismatic finds have been presented at the numismatic conferences.¹ This paper will analyze almost thirty coins from the earliest monetary past of Zadar, before the Roman conquest while Zadar still bore the attribute Liburnian. Although several articles have been published about the old coins from the Zadar region, in particular about the results of the archaeological excavations in the peninsula and its surroundings, none deal with this earliest period, and individual finds from this period are exceptionally rare. Owing to the finds from Kolovare we are given insight into the oldest coins in Zadar, and pre-Roman, Liburnian Zadar is placed on topographic map of distribution of the pre-Imperial coins in the area of northern Dalmatia and Lika – regions of southern Liburnians and Iapodes – where this characteristic monetary phenomenon had already been adopted.

CIRCUMSTANCES OF DISCOVERY AND STATE OF PRESERVATION OF THE COINS²

As already mentioned the coins were found in the shallow sea on Kolovare city bathing beach (Fig. 2). Other numismatic finds that have already been published dating to the same period were found at the same site.³ This part of the

Slika 2. Položaj pronalaska novca na plaži Kolovare

Figure 2. Position where the coins were found on Kolovare beach

izvor / source: Geoportal DGU

1 Osim autora ovog rada u traganju za starim novcem na Kolovarama sudjelovali su tadašnji studenti arheologije Dejan Filipčić i Nikola Cesarik, zatim Hrvoje Mijić, prof. te Marin Odvitović i Pero Kožul.
2 Nalaz od 28 numizmatičkih jedinica obrađenih u ovom radu većinom se čuva kod autora članka; jedan se primjerak nalazi pri Odjelu za arheologiju Sveučilišta u Zadru, a nekoliko se primjerka nalazi u privatnim zbirkama u Zadru. Dio ovog nalaza bit će predan Arheološkom muzeju Zadar na trajno čuvanje.
3 N. Cesarik, D. Filipčić, V. Kramberger 2014; 2017; M. Ilkić, D. Filipčić 2016, kat. br. 2–11, 14–20; N. Cesarik, D. Filipčić, V. Kramberger 2018.

1 Except for the author of this paper other participants of the search for old coins in Kolovare were: then-students of archaeology Dejan Filipčić and Nikola Cesarik, prof. Hrvoje Mijić, Marin Odvitović and Pero Kožul.
2 Twenty eight numismatic units analyzed in this paper are mostly kept by the author of the paper; one example is at the Department of Archaeology of the University of Zadar, and several specimens can be found in private collections in Zadar. Part of this finding will be given to the Archaeological Museum in Zadar for permanent deposition.
3 N. Cesarik, D. Filipčić, V. Kramberger 2014; 2017; M. Ilkić, D. Filipčić 2016, cat. no. 2–11, 14–20; N. Cesarik, D. Filipčić, V. Kramberger 2018.

Slika 3. Potencijalna rekonstrukcija – od primarnog (A) do sekundarnog (B) konteksta

Figure 3. Possible reconstruction – from primary (A) to secondary (B) context

izvor / source: Google Earth

razrušenih kuća i zgrada te zemlje nakon što se prostor današnjeg Foruma prokopavao na antičku razinu (sl. 3).⁴ Taj sloj iskopane zemlje zasigurno je naslaga arheoloških slojeva, a prema navodima preminulog prof. Zdenka Brusića, koji je u svoje vrijeme na poslijeratnom Forumu bio u službi jedinog arheologa, vrlo vjerojatno potječe s prostora današnjeg Foruma ili uže okolice (sl. 4–5).⁵ S obzirom na blizinu mjesta pronalaska novca i pretpostavljenog središta antičke luke na mjestu današnje Fontane ili Carskog zdenca na Kolovarama,⁶ ta dva lokaliteta svakako

beach was made by filling with construction waste from the peninsula after clearing out the destroyed houses, buildings and rubble after the area of present-day Forum was dug to the Roman-era level (Fig. 3).⁴ This removed soil definitely contained archaeological layers, and according to communication with late professor Zdenko Brusić who was the only archaeologist at the postwar Forum for a while, most probably it originates from the area of present-day Forum or its vicinity (Figs. 4–5).⁵ Having in mind the proximity of the find-spot and assumed center of the ancient port at the place of present-day Fontana (Imperial Fountain) in Kolovare,⁶ these two sites should not be associated although they are only about two hundred meters apart in a straight line.⁷ Location

4 Okolnosti nalaza također usp. N. Cesarik, D. Filipčić, V. Kramberger 2018, 179–180.

5 Prema usmenim navodima Z. Brusića sitni arheološki materijal nije se toliko pregledavao. Prava arheološka istraživanja bila su rjeđa jer se zbog brzine radilo grubim načinom utovarivanja zemlje i građevinske šute u kola, a taj se materijal konjima ili vojnim kamionima prevozio na više lokacija u gradu i užoj okolici. Uglavnom bi se važniji kameni spomenici zadržavali sa strane. Prema navodima drugih očevidaca i suvremenika čišćenja današnjeg poluotoka – nakon velikih kiša Forum i Kalelarga „zelenjeli” bi se od starih kovanica. To je svakako pretjerivanje, ali kao nalaznici veće količine numizmatičkog materijala na Kolovarama, mišljenja smo da se tamo svakako moralo nalaziti starog novca u zavidnim količinama. Historijat arheoloških istraživanja na Forumu vidi u N. Čondić, M. Vuković 2017, 38.

6 O istraživanjima podmorja ovog lokaliteta detaljnije vidi Z. Brusić 1995.

4 For the circumstances of the finding cf. N. Cesarik, D. Filipčić, V. Kramberger 2018, 179–180.

5 According to oral communication with Z. Brusić small archaeological finds were not carefully examined. True archaeological research was sporadic because rubble and soil were loaded on military trucks and carriages in haste, and this material was transported to several locations in the city and its vicinity. Majority of more important monuments were kept. According to the testimonies of other witnesses and contemporaries of clearing out the peninsula – after heavy rains Forum and Kalelarga would “turn green” of old coins. That is definitely an exaggeration but since we found a considerable amount of numismatic finds on Kolovare we believe that there had to be many old coins on Forum. For the history of archaeological research on Forum see N. Čondić, M. Vuković 2017, 38.

6 For the underwater research of this site see Z. Brusić 1995.

7 There is another important archaeological site from antiquity in Kolovare discovered in 1951. It is a late Imperial necropolis that was found in the area of the former Tobacco Factory, and its other part was excavated at Hotel Kolovare in 1971 (see A. Stipčević 1977, 6–9). It is worth mentioning that this site should not be associated with the fill on the city beach.

Slika 4. Poslijeratna čišćenja na Forumu

Figure 4. Postwar cleaning up rubble at Forum

izvor / source: Fototeka Arheološkog muzeja Zadar / Photothèque of the Archaeological Museum in Zadar

ne bi trebalo povezivati premda su udaljeni svega dvjestotinjak metara zračne udaljenosti jedan od drugoga.⁷ Položaj antičke luke sugerira nam intaktni antički materijal u pličaku uokolo stare Fontane, podmorskog izvorišta pitke vode gdje dominiraju ulomci antičkih amfora, tegula i slično, a tamo je ubicirano i svetište Apolona Likijskog. Mjesto odakle potječe sav novac izbočeni je centralni kupališni dio Kolovara (nastao nasipavanjem) gdje ne postoji prirodna plaža (sl. 6), a na što nas upućuje vidljiva mješavina građevinskog materijala i kamenja u pličaku te predmeti iz svih mogućih perioda prošlosti grada Zadra, među kojima dominira onaj iz znatno mlađih perioda, iz vremena austrougarske te talijanske uprave u Zadru.

Novac koji smo pronašli na Kolovarama više od pedeset je godina izložen utjecajima mora i okolnostima u njemu i oko njega, što je uvjetovano valovima, plimama, osekama, neprestanim miješanjem s kamenjem i pijeskom, a često smo, nakon što bi valovi razbacali materijal, primjerkе novca pronalazili izvan mora, na plaži među kamenjem. To se uvelike odrazilo na lošije stanje sačuvanosti i izgled

7 Na Kolovarama postoji još jedno važno antičko arheološko nalazište otkriveno 1951. godine. Riječ je o nekropoli iz kasnog Carstva koja je jednim dijelom otkrivena na prostoru dvorišta nekadašnje Tvornice duhana te drugim na prostoru današnjeg hotela Kolovare, 1971. godine (vidi A. Stipčević 1977, 6–9). Treba napomenuti da ni taj lokalitet ne bi trebalo dovoditi u vezu s nasipom na gradskoj plaži.

Slika 5. Stup srama na Forumu – razglednica nastala neposredno nakon razaranja Grada. Stup srama je svakako najbolji pokazatelj razine Forumu – današnje, koja je prokopavanjem spuštena na antičku, te razinu prije Drugog svjetskog rata koja se vidi na ovoj razglednici.

Figure 5. Pillar of shame at Forum – postcard made immediately after the city destruction. The pillar of shame is the best indicator of the level of Forum – the current one that was dug to the level from antiquity, and the level before the Second World War that is visible on this postcard

izvor / source: privatna zbirka autora / author's private collection

of the ancient port is suggested by intact ancient material in the shallow around the old Fountain, a submarine source of drinking water where dominant fragments of ancient amphorae and tegulae were found as well as the sanctuary of the Lycian Apollo. The place where all the coins had been found is the protruding central bathing part of Kolovare (made by filling) where there was no natural beach (Fig. 6) as suggested by visible mixture of construction material and stones in the shallow and objects from all periods of history of Zadar dominated by younger finds, from the period of Austro-Hungarian and Italian administration in Zadar.

The coins we found in Kolovare had been exposed to adverse effects of the sea and circumstances in and around it, such as waves, tides and ebb tides, and constant friction with stones and sand, and we would often find coins out of the sea, on the beach between stones which is reflected

Zara - Colouare.

kovanica.⁸ No ipak su neke kovanice u boljem stanju, a njih smo pronašli u dubljem dijelu pličine, na oko dva metra pod morem. Tamo je sloj pijeska ili kamenja znatno tanji i ispod njega se stvorio tzv. morski mulj. Bolje sačuvane primjerke nalazili smo u tom sloju gdje bi mulj napravio svojevrsnu konzervaciju kovanice, a zbog njegove strukture novac nije bio podložan utjecajima morskih struja i nije bio miješan s kamenjem, što je inače radilo dodatna oštećenja. Kovanice su nakon pronalaska u moru dugotrajnije desalinizirane te su mehaničkim i kemijskim čišćenjem odstranjivane naslage korozije, kamenca i ostalih nakupina koje su prekrivale prikaze na novcu.⁹ Također je kemijskim postupkom sanirana tzv. bolest bronce na pojedinim primjercima.

Novac zastupljen u ovom radu u najvećoj je mjeri izrađen od bakra i njegovih slitina (uglavnom od bronce), dok je nešto primjeraka izrađeno od srebra – uglavnom rimski republikanski novac te jedan nepoznati grčki. Zanimljiv je primjerak keltiberskog denara čija je kovna pločica u osnovi bakrena te presvučena slojem srebra, čime se nakon

Slika 6. Kolovarska Fontana na staroj razglednici – iza se uočava prirodna plaža i nepostojanje nasipa od kojega je nastala današnja gradska plaža

Figure 6. Fontana at Kolovare on an old postcard – natural beach behind, without a fill that present-day city beach is made of

izvor / source: privatna zbirka autora / author's private collection

in poor state of preservation and appearance of the coins.⁸ Still some of the coins are better preserved, the ones that were found in the deeper part of the shallow, at a depth of about two meters. The layer of sand or stones is much thinner in that part and “sea sludge” was created underneath. The sludge would “conserve” coins in a certain way since they were not affected by sea currents due to its structure and the stones did not abrade them. The coins were subjected to long-term desalinization and then mechanical and chemical methods were applied to remove deposits of corrosion, encrustations and other layers that covered depictions on coins.⁹ “Bronze disease” was treated on certain examples with chemical procedures.

8 O prvotnom položaju kovanica na današnjem Forumu ne možemo puno govoriti, ali kao sudionik arheoloških istraživanja na jugozapadnom dijelu Foruma u jesen 2013. godine, gdje je bilo numizmatičkih nalaza, mogu slobodno konstatirati općenito lošije stanje sačuvanosti novca koje je odraz sastava tla na poluotoku, blizine mora i drugih čimbenika koji uvjetuju korodiranje, nepostojanje plemenite patine na površini kovanice, stvaranje tzv. raka metala itd.

9 Prilikom čišćenja predmeta od bakra i njegovih slitina najviše sam se služio stranim internetskim stranicama te radom G. Budija 2001.

8 We know little about the original position of the coins on present-day Forum, but as a participant of archaeological research in the south-western part of Forum in autumn of 2013 where numismatic finds were unearthed, I witnessed generally poor state of preservation of coins owing to soil composition in the peninsula, proximity of the sea and other factors affecting corrosion, absence of patina on the coin surface, development of “metal cancer” etc.

9 In cleaning the objects of copper and its alloys I used foreign Internet sites and a work by G. Budija 2001.

kovanja dobio dojam srebrnjaka. Ta vrsta novca tipična je za razdoblje Rimske Republike, gdje se ta vrsta republikanskog denara naziva suberat, a jedan takav primjerak pronađen je i na Kolovarama. Zastupljeno je i nekoliko primjeraka rimskog protonovca, ranorepublikanskih komada *aes rude*, *aes formatum* te jedan primjerak *ramo secco*. O tim oblikovanim komadima bakrene slitine i naročito amorfnim komadima *aes rude* i njihovoj problematici u okviru nalaza na Kolovarama bit će riječi kasnije.

ANALIZA NUMIZMATIČKIH NALAZA I ZASTUPLJENOST NOVCA

Grad Zadar, njegovo povijesno i urbano središte, centar života od njegova nastanka pa do danas, pratimo na ulicama današnjeg poluotoka. Iako je Zadar svoj pravilan raster dobio početkom principata, u periodu predrimskog, odnosno željeznodobnog liburnskog Jadera poluotok se znatno razlikovao od današnjeg, a njegov izgled i uloga naselja mogla se poistovjetiti sa željeznodobnim gradinama karakterističnim za cijeli prostor južne Liburnije.¹⁰ Period koji nas najviše zanima, u arheološkoj kronologiji koju je postavio Šime Batović, jest onaj od 3. do 1. stoljeća prije Krista, a to je dijelom vrijeme posljednje, 5. faze liburnske kulture. Nju karakterizira obilati helenistički utjecaj s juga ili s Apeninskog poluotoka; keramičko posuđe je oslikano, nakit i drugi nalazi pod utjecajima su okolnih etničkih skupina kao što su recimo keltske, a čak se i način sahranjivanja počeo mijenjati. Tada se prvi put na području Liburnije (ali i Japodije) javlja i novac, i to isključivo importiran iz drugih krajeva, poput sjeverne Afrike (Numidija, Kartaga, Egipat), Grčke, Sicilije, Apeninskog poluotoka, pa čak i Makedonije i Hispanije.¹¹ Zanimljivo je kako se sve donedavno razmatrala činjenica da je novac samo slučajan i rijedak nalaz na liburnskim i japodskim gradinama, spominjan uglavnom u kontekstu s ostavama mazinskog tipa.¹² No u posljednjih je nekoliko godina objavljena i značajna količina pojedinačnih površinskih nalaza s brojnih lokaliteta na području Liburnije i Japodije (uglavnom pronađenih izvan arheološkog konteksta), na osnovi čega je vidljivo da novac na navedenom području nije rijedak kao što se prethodno smatralo.¹³ Dapače, s obzirom na velik broj pojedinačnih

Most of the coins presented in this paper are made of copper and its alloys (mostly bronze) while some examples were made of silver – mostly Roman Republican coins and one unknown Greek coin. There is also an interesting example of a Celtiberian denarius whose blank disc is actually made of copper and then silver-plated which is why it looked like a silver coin after forging. This type of coin known as suberatus is typical of the Roman Republic period and one of these coins was found in Kolovare. There are also several examples of Roman proto-money, early Republican pieces *aes rude*, *aes formatum* and one example *ramo secco*. These pieces of copper alloy that were given certain shape and especially amorphous pieces *aes rude* will be discussed later in the context of finds from Kolovare.

ANALYSIS OF NUMISMATIC FINDS AND INCIDENCE OF COINS

The city of Zadar, its historical and urban center as a vibrant hub from its creation to the present day can be traced on the streets of present-day peninsula. Although Zadar got its regular grid layout back in the Principate, in the pre-Roman period i.e. in the Iron Age the peninsula of Liburnian lader was much different than it presently is, and its appearance and function of a settlement correspond to the Iron Age hillforts characteristic of the entire region of southern Liburnia.¹⁰ The period that we are interested in is the time span between the 3rd and 1st centuries BC within archaeological chronology set by Šime Batović, as a part of the final 5th phase of the Liburnian culture which is characterized by strong Hellenistic influences from the south or the Apennine peninsula, pottery is painted, jewelry and other finds influenced by neighbouring ethnic groups such as the Celts, and even burial rite started to change. That is the first time that money emerged in the area of Liburnia (and Iapodia), but only coins imported from other regions such as north Africa (Numidia, Carthage, Egypt), Greece, Sicily, Apennine Peninsula, and even Macedonia and Hispania.¹¹ It is interesting that until recently coins were considered as accidental and rare finds on the Liburnian and Iapodic hillforts, mentioned mostly in context of the Mazin type hoards.¹² In the last few years a considerable amount of individual surface finds from a number of sites in Liburnia and Iapodia have been published (mostly found outside the archaeological context), testifying to the fact that coins in the mentioned area were not

10 O liburnskom Zadru, istraživanjima i nalazima iz perioda mlađe faze liburnske kulture u Zadru vidi N. Čondić, M. Vuković 2017.
11 O fenomenu kolanja navedenih moneta na liburnskom te posebice japodskom području, usp. najnovije N. Cesarik, V. Kramberger 2018 (gdje je navedena i ranija literatura). O novim razmišljanjima o pojavi sjevernoafričkog i rebublikanskog novca na području Liburnije i Japodije usp. P. Visona 2018; T. Bilić 2019.
12 O novcu mazinskog tipa, ostavama mazinskog tipa, njihovu sadržaju iz novije literature vidi T. Bilić 2015, 14–15.
13 Usp. I. Mirnik 1987; T. Šeparović 2003; M. Dubolnić Glavan, V. Glavaš 2011, 111–119; M. Ilkić, D. Filipčić, V. Kramberger 2012, 7–13, kat. br. 1–40; T. Šeparović 2012; Š. Batović 2012; M. Ilkić, I. Čerina, S. Čerina 2014, 68–72, kat. br. 1–28; M. Ilkić, M. Rebić 2014; M. Ilkić, P. Kožul, I. Čurković 2014, 81–86, kat. br. 1–22; L. Šešelj, M. Ilkić 2015, 425–428; M. Ilkić, P. Kožul 2016, 93–96, kat. br. 1–14; M. Ilkić 2017, 160–171, kat. br. 1–88; M. Ilkić, M. Čelhar 2017; M. Ilkić 2018; N. Cesarik, V. Kramberger 2018.

10 About Liburnian Zadar, research and finds from the period of younger phase of the Liburnian culture in Zadar see N. Čondić, M. Vuković 2017.
11 About the phenomenon of circulation of the mentioned currencies in the Liburnian and especially Iapodic region most recently cf. N. Cesarik, V. Kramberger 2018 (with relevant references). On recent considerations of the emergence of north African and Republican coins in the area of Liburnia and Iapodia cf. P. Visona 2018; T. Bilić 2019.
12 About the Mazin-type coins, Mazin hoards and their contents in recent publications see T. Bilić 2015, 14–15.

Slika 7. Novac pronađen na Forumu 2013. godine prilikom arheoloških istraživanja, moguće grčke provenijencije (Arheološki muzej Zadar, inv. broj A31547)

Figure 7. Coin found at Forum in the 2013 archaeological excavations, probably of Greek provenance (Archaeological Museum in Zadar, inv. number A31547)

foto / photo by: V. Kramberger

nalaza, postoji izrazita mogućnost da je navedeni novac na tom području služio kao sredstvo plaćanja, odnosno da je riječ o novcu koji je bio u optjecaju.¹⁴ No kako su arheološka istraživanja na poluotoku ustanovila posljednju fazu liburnske kulture uz pronađeni značajniji liburnski materijal, novac na prostoru Grada itekako je rijedak. Premda je na većini značajnijih liburnskih središta sjeverne Dalmacije do sada ustanovljena veća količina pronađenog i publiciranog predcarskog novca, tek ćemo ovdje, s pomoću 28 pojedinačnih nalaza s Kolovara, prvi put dobiti detaljniju sliku monetarne razmjene u liburnskom Zadru (tab. 1).¹⁵ Ivan Mirnik u svom radu o cirkulaciji predcarskog novca u Iliriku navodi tri primjerka iz Numidije pronađena u Zadru.¹⁶ Radi se o starom nalazu, pronađenom početkom 20. stoljeća, a te su kovanice najvjerojatnije nestale za vrijeme Drugog svjetskog rata. U izvrsnom arheološkom katalogu pod naslovom *U temeljima grada*,¹⁷ a u izdanju AMZd, koji prvi put objedinjuje nalaze i saznanja o liburnskom Zadru, novac nije zastupljen među kataloškim jedinicama. Prilikom probnih istraživanja na jugozapadnom dijelu Forum (parkiralište kod Sv. Marije), u jesen 2013. godine, u najdubljem sloju sonde 2 pronađena je kovanica sasvim istrošene površine, ali koja svojom formom – debljinom, tipično lijevanom kovnom pločicom, karakterističnim rubom te prikazom glave na aversu koji je jedino sačuvan – govori da bi mogla biti grčke provenijencije.¹⁸ Ta se kovanica čuva

as rare as previously believed.¹³ On the contrary, considering the big number of individual finds it is possible that mentioned coins were used as a means of payment in that area, i.e. that it was a circulating currency.¹⁴ But since the archaeological research in the peninsula determined the last phase of the Liburnian culture with significant amount of Liburnian material recovered, coins in the city area are really rare. Although a substantial amount of pre-Imperial coins have been found in a number of important Liburnian centers in northern Dalmatia, and these finds have been published, only these 28 individual finds from Kolovare will provide us with a more complete image of monetary exchange in Liburnian Zadar (Tab. 1).¹⁵ Ivan Mirnik in his paper about the circulation of pre-Imperial coins in Illyricum mentions three examples from Numidia found in Zadar.¹⁶ It is an old find discovered at the beginning of the 20th century and these coins disappeared probably in the Second World War. In the excellent archaeological catalogue under the title *In the City Foundations*¹⁷ published by the Archaeological Museum in Zadar that joined for the first time finds and insights about Liburnian Zadar, coins are not represented. In trial excavations in the south-western part of Forum (parking lot next to St. Mary) in autumn of 2013, a completely worn coin was found in the deepest part of probe 2, but its form and thickness, typically cast blank disc, characteristic edge and depiction of the head on the obverse as the only preserved part suggest that its provenance might be Greek.¹⁸ This coin is kept in the AMZd (Inv. No. A31547), but it has not been published yet (Fig. 7).¹⁹ The find from Kolovare might present the only monetary image of Liburnian Zadar with 28 catalogue units.

14 O tome više kod N. Cesarik, V. Kramberger 2018, a o različitim načinima promatranja problema pojave predcarskog novca na području Liburnije i Japodije pregledno kod T. Bilić 2019.

15 Nekoliko primjeraka zastupljenih u ovom radu već je bilo publicirano (kat. br. 4, 10, 11, 26).

16 I. Mirnik 1987, 386.

17 N. Čondić, M. Vuković 2017.

18 Ovom prilikom želim zahvaliti gospođi Timki Alihodžić, višoj kustosici AMZd, pod čijim su vodstvom vršena arheološka iskopavanja na Forumu u jesen 2013. godine, koja mi je dala dopuštenje za objavu ove kovanice.

13 Cf. I. Mirnik 1987; T. Šeparović 2003; M. Dubolnić Glavan, V. Glavaš 2011, 111–119; M. Ilkić, D. Filipčić, V. Kramberger 2012, 7–13, cat. no. 1–40; T. Šeparović 2012; Š. Batović 2012; M. Ilkić, I. Čerina, S. Čerina 2014, 68–72, cat. no. 1–28; M. Ilkić, M. Rebić 2014; M. Ilkić, P. Kožul, I. Čurković 2014, 81–86, cat. no. 1–22; L. Šešelj, M. Ilkić 2015, 425–428; M. Ilkić, P. Kožul 2016, 93–96, cat. no. 1–14; M. Ilkić 2017, 160–171, cat. no. 1–88; M. Ilkić, M. Čelhar 2017; M. Ilkić 2018; N. Cesarik, V. Kramberger 2018.

14 More on this in N. Cesarik, V. Kramberger 2018, and about different approaches to the question of emergence of pre-Imperial coins in Liburnia and Iapodia in T. Bilić 2019.

15 Several examples analyzed in this work had already been published (cat. no. 4, 10, 11, 26).

16 I. Mirnik 1987, 386.

17 N. Čondić, M. Vuković 2017.

18 I would like to thank Mrs Timka Alihodžić, senior curator of the AMZd, who was the leader of the archaeological excavations in Forum in autumn 2013, for allowing me to publish this coin.

19 Archaeological excavations at the parking lot at St. Mary, November 6, 2013; probe 2, SJ 64, PN 2. The coin weighs 3.96g, with diameter of 1.6mm; inv. no. A31547.

u AMZd (inv. br. A31547), ali još nije publicirana (sl. 7).¹⁹ Nalaz s Kolovara za sada bi mogao predstavljati jedinu monetarnu sliku iz liburnskog Zadra s 28 kataloških jedinica.

Najzastupljeniji je novac Rimske Republike sa 16 primjeraka, zatim novac sjevernoafričke Numidije i Kartage s pet primjeraka. Ta situacija malo odskače od numizmatičke slike drugih gradinskih liburnskih središta gdje uglavnom prevladava sjevernoafrički novac, a potom ga po brojni prati republikanski novac. Novac Rimske Republike zastupljen je s ukupno deset moneta; starijim primjercima partažiranih ili prepovoljivanih asova (kat. br. 18, 20–23) te jednim cijelim brončanim asom (kat. br. 24). Svi oni datiraju u mlađi libralni sustav kada je libralni as znatno izgubio na vrijednosti, odnosno u 2. stoljeće prije Krista. Slučaj ili običaj lomljenja kovanica na sitnije dijelove u periodu antike vrlo je čest, a tome je zasigurno razlog nedostatak sitnog novca prilikom novčano-robne razmjene.²⁰ Pronađeno je i nekoliko mlađih moneta rimskog republikanskog sustava koji čine srebrni kvinari (kat. br. 24–25) te denari (kat. br. 26–27).²¹ Zanimljivo je kako se taj nalaz skupio oko nekoliko monetarnih magistrata s početka 1. stoljeća pr. Kr. Najmlađu rimsku monetu čini lomljeni as ili dupondij kovan u rimskoj koloniji *Nemausus*, današnjem Nimesu na jugu Francuske, za vrijeme cara Augusta, na prijelazu tisućljeća (kat. br. 28).²² Na gradskoj plaži Kolovare nađeno je i nekoliko ulomaka brončanog rimskog protonovca od kojih se ističe lomljeni *ramo secco*, odnosno ulomak brončane lijevane šipke na što nas upućuju njegove karakteristike; rubovi nastali lijevanjem u kalupe, zatim linije koje predstavljaju zamišljenu suhu granu, klas žita ili po nekima riblju kost (kat. br. 13).²³ Sličan primjer lijevane brončane ploče pronađen je na Beretinovoj gradini, iznad sela Radovina, i to u dva primjerka.²⁴ U tu vrstu nalaza spadaju i primjerci oblikovane bronce, tzv. *aes formatum* (kat. br. 14–15). Primjerak pod kataloškim brojem 14 vrlo je vjerojatno ulomak tzv. pogačice, a *aes formatum* pod kat. br. 15 u numizmatičkom je svijetu poznat kao oblik palme (engl. *palm tree shaped*; tal. *palmetta*).²⁵ Za dva komada izlivenne bronce (kat. br. 16–17) možemo samo pretpostaviti da se radi o komadima *aes rude*, pa ih s oprezom stavljamo pod upitnik. Pojedinačni nalazi (ne razmatrajući sadržaj u

Roman Republican coins are most numerous with 16 examples, then come the coins of north African Numidia and Carthage with five examples. This situation is somewhat different than in other Liburnian hillfort centers where mostly north African coins are dominant, followed by the Republican coins in terms of quantity. Roman Republican coins are represented with the total of ten currencies; older examples of broken or halved asses (Cat. No. 18, 20–23) and one complete bronze as (Cat. No. 24). All of them date to younger libral system when the value of libral as decreased significantly, in the 2nd century BC. Customary or accidental breaking of coins to smaller parts was common in antiquity, definitely because of the lack of small change when money became a medium of exchange.²⁰ Several younger currencies of the Roman Republican system were also found such as silver quinarii (Cat. No. 24–25) and denarii (Cat. No. 26–27).²¹ It is interesting how this find contains coins of several monetary magistrates from the beginning of the 1st century BC. The youngest Roman currency is broken as or dupondius struck in the Roman colony of *Nemausus*, modern Nîmes in south France, during the reign of the Emperor Augustus, at the turn of millennia (Cat. No. 28).²² City beach Kolovare also yielded several fragments of Roman proto-money such as broken *ramo secco*, i.e. a fragment of bronze cast rod as indicated by its characteristics; mold cast edge, lines depicting an imaginary dry branch, ear of grain or a fish bone according to some researchers (Cat. No. 13).²³ A similar example of a bronze cast blank disc was found on Beretinova gradina, a village over Radovin, in two specimens.²⁴ This type of finds also comprises pieces of bronze in a certain shape, *aes formatum* (Cat. No. 14–15). An example under the catalogue number 14 is probably a piece of “cake”, and *aes formatum* under Cat. No. 15 is known in numismatic terminology as palm tree shaped (Ital. *palmetta*).²⁵ For two pieces of cast bronze (Cat. No. 16–17) we can only assume that they were pieces of *aes rude*, so their interpretation is still questionable. Individual finds (without considering the content of the Mazin-type hoards) of *aes rude* are very common in the hillfort settlements in Liburnia and Iapodia, but also completely neglected.²⁶ Find of this type of proto-money in Kolovare,

19 Arheološko istraživanje parkirališta kod Sv. Marije, 6. 11. 2013.; sonda 2, SJ 64, PN 2. Kovanica je težine 3,96 g, i promjera 1,6 mm; inv. br. A31547.

20 Usp. P. Kos, 1998, 295–296.

21 Rimski republikanski denari na prostoru Ilirika najpoznatiji su u skupnim nalazima nastalima neposredno prije ratova i nemira tijekom druge polovine 1. stoljeća (usp. primjerice T. Bilić 2015, 13–14, 20–21). Na prostoru južne Liburnije također je nađeno nekoliko ostava, a kao pojedinačni nalazi ističu se kvinari i denari s gradine Sv. Trojica nedaleko od Starigrada (M. Dubolnić Glavan, V. Glavaš 2011, 104–105, kat. br. 21–26, T. 2).

22 Novac Nemausa također je poznat na prostoru sjeverne Dalmacije, i to u primjeru lomljenja, odnosno usitnjavanja novca. Usp. primjerice M. Ilkić, I. Čerina, S. Čerina 2014, 74, kat. br. 36; D. Filipčić 2017, kat. br. 10.

23 I. Vecchi 2013; P. Kos 1998, 304–305.

24 M. Ilkić, D. Filipčić, V. Kramberger 2012, kat. br. 33–34.

25 Nešto veći ulomci pogačica nađeni su na gradinama u Lici (usp. N. Cesarik, V. Kramberger 2018, 124, kat. br. 84–85), vrlo vjerojatno na većini gradina Liburnije i prostora Japoda, ali često su takvi nalazi zapostavljeni pri publiciranju.

20 Cf. P. Kos, 1998, 295–296.

21 Roman Republican coins in Illyricum were usually discovered within collective finds immediately before the wars and turmoils in the second half of the 1st century (cf. for T. Bilić 2015, 13–14, 20–21). Several hoards have been found in southern Illyricum, and quinarii and denarii from St. Trojica hillfort near Starigrad stand out as individual finds (M. Dubolnić Glavan, V. Glavaš 2011, 104–105, cat. no. 21–26, pl. 2).

22 Coins of Nemaus were also found in northern Dalmatia, exemplifying breaking money for small change. Cf. for M. Ilkić, I. Čerina, S. Čerina 2014, 74, cat. no. 36; D. Filipčić 2017, cat. no. 10.

23 I. Vecchi 2013; P. Kos 1998, 304–305.

24 M. Ilkić, D. Filipčić, V. Kramberger 2012, cat. no. 33–34.

25 Somewhat larger fragments of cakes have been found on hillforts in Lika (cf. N. Cesarik, V. Kramberger 2018, 124, cat. nos. 84–85), probably on most hillforts in Liburnia and Iapodic region, but often such finds had been neglected in publications.

26 With exceptions A. Bertol 2014; D. Duca 2010; M. Bonačić Mandinić 2006, 197–198.

ostavama mazinskog tipa) primjeraka *aes rude* vrlo su česti po gradinskim naseljima širom Liburnije i Japodije, ali i sasvim zapostavljeni.²⁶ Nalaz toga tipa protonovca na Kolovarama, u izmiješanom arheološkom i povijesnom sloju u kojem se pomiješao i materijal, vrlo je teško pripisati, datirati i uopće svrstavati u određenu skupinu kao što su amorfni komadi lijevane bronce, tzv. *aes rude*.²⁷ Na Kolovarama arheoloških slojeva nema, moguće je bilo pronaći ulomke lomljene bronce, veće i manje ulomke topljenih predmeta od bakrenih slitina (vrlo moguće nastalih za vrijeme bombardiranja), tako da je gotovo nepotrebno diskutirati o nalazu *aes rude* na Kolovarama jer sve ostaje na nagađanjima i upitnom svrstavanju. Što se tiče prevladavajućeg broja rimskog republikanskog novca s Kolovara, činjenica je da taj novac kao slučajni nalaz bez arheološkog konteksta nije nužno morao biti u optjecaju s ostalim predcarskim monetama. Na to nas navodi činjenica da su lomljeni brončani republikanski asovi kolali i u ranocarskom periodu,²⁸ što kod nas najbolje pokazuje nalaz iz Siska.²⁹ Slična je situacija i sa srebrnim republikanskim novcem koji je upotrebljavan do duboko u 2. st. poslije Kr.³⁰ Takav novac često je znatno istrošeniji dugogodišnjim, stoljetnim kolanjem.

Najbrojniji novac na većini željeznodobnih gradina u posljednjoj kronološkoj fazi liburnske i japodske kulture jest sjevernoafrički novac Numidije i Kartage. Na Kolovarama je pronađeno ukupno pet primjeraka, a zastupaju ga dva primjerka starijeg kartaškog novca s prikazom božice Tanit na aversu te prikazom konja sa zakrenutom glavom na reversu (kat. br. 1–2). On je nešto manjih dimenzija od mlađeg i krupnijeg novca Kartage, gdje je na reversu razlika u prikazu konja koji je ovdje u koraku, s prednjom ispruženom nogom (kat. br. 3). Granicu između kovanja ta dva tipa kartaškog novca ugrubo čini prijelaz između 3. i 2. stoljeća prije Krista, odnosno završetak Drugog punskog rata. Brončani novac numidskog kralja Massinise i njegovih nasljednika, datiran u čitavo drugo stoljeće prije Krista, pronađen je u dva primjerka (kat. br. 4–5) od kojih se ističe „epigrafski tip“ (kat. br. 4) gdje između nogu konja u galopu na reversu stoje dva fenička slova – *MN*. Imaju li punski ratovi veze s tako brojnom i značajnom pojavom sjevernoafričkog novca na našem prostoru, jesu li oni izravni ostatci liburnskih prekomorskih trgovaca ili su pak stigli kasnije s rimskim osvajačima, ostaje pod znakom upitnika te je ta pojava velike količine novca Numidije i Kartage na prostoru sjeverne Dalmacije i Like jedno je od najotvorenijih numizmatičkih pitanja kod nas.

in a disturbed archaeological and historical layer where the finds were mixed is difficult to attribute, date or classify to a certain group such as amorphous pieces of cast bronze – *aes rude*.²⁷ There are no archaeological layers in Kolovare, and pieces of broken bronze and fragments of copper alloys in different sizes could have been found at this site (possibly relating to the period of bombing) so it is almost pointless to discuss the find of *aes rude* in Kolovare as it all comes down to speculation and dubious classification. As for the predominant Roman Republican coins from Kolovare, the fact is that these coins as stray finds without archaeological context did not necessarily have to be in circulation with other pre-Imperial currencies. This is suggested by the fact that broken bronze Republican asses circulated also in the early Imperial period,²⁸ which is best illustrated by the find from Sisak.²⁹ The situation is similar with silver Republican coins used well into the 2nd century.³⁰ Such coins are often heavily worn owing to long-term circulation.

The most numerous coins on most Iron Age hillforts in the last chronological phase of the Liburnian and Iapodic culture are north African money from Numidia and Carthage. Five finds have been found in Kolovare, and they are represented with two examples of earlier Carthaginian coins bearing depictions of the goddess Tanit on the obverse and a depiction of a horse with the head turned back on the reverse (Cat. No. 1–2). Its dimensions are somewhat smaller than the younger and bigger Carthaginian coin on which the reverse bears a depiction of a stepping horse (Cat. No. 3). The border between striking these two types of Carthaginian coins is roughly the turn of the 3rd century BC, that is the end of the Second Punic War. There were also two bronze coins of the Numidian king Masinissa and his successors dated to the entire second century BC (Cat. No. 4–5). “Epigraphic type” (Cat. No. 4) is especially interesting on which two Phoenician letters *MN* stand on the reverse between the legs of galloping horses. It is not clear if the Punic Wars had something to do with such substantial amount of north African coins in our region, or they might be direct remains of the Liburnian overseas trading activities, or they came later with the Roman conquerors. This large amount of money of Numidia and Carthage in the region of northern Dalmatia and Lika is one of the most intriguing questions in our numismatics.

Coins of Greek provenance are represented by three specimens as denoted in the catalogue, but two examples (Cat. No. 6, 8) are extremely poorly preserved, without

26 Uz iznimke A. Bertol 2014; D. Duca 2010; M. Bonačić Mandinić 2006, 197–198.

27 D. Duca je pisao o nalazima *aes rude* i *aes formatum* s Kolovara. Kod njega postoje primjerci koji bi svakako odgovarali komadima *aes formatum*, ali sve ostalo što se tiče *aes rude*, vrlo je diskutabilno upravo zbog mjesta pronalaska (usp. D. Duca 2017).

28 S. Frey-Kupper, C. Stannard 2018, 309–317.

29 T. Bilić 2018, 267–277, kat. br. 1–4, 269.

30 T. Bilić 2015, 13–14.

27 D. Duca wrote about finds of *aes rude* and *aes formatum* from Kolovare. He has examples that would definitely correspond to *aes formatum* pieces, but everything else in relation to *aes rude*, is uncertain because of the place of discovery (cf. D. Duca 2017).

28 S. Frey-Kupper, C. Stannard 2018, 309–317.

29 T. Bilić 2018, 267–277, cat. no. 1–4, 269.

30 T. Bilić 2015, 13–14.

Novac grčke provenijencije, kako je naznačeno u katalogu, zastupljen je u tri primjerka, no dva primjerka (kat. br. 6, 8) izrazito su loše sačuvana, bez sačuvanih prikaza, pa su svojim karakteristikama pripisana novcu koji bi mogao potjecati iz grčkog svijeta. Na prostor Liburnije i Like takav novac većinom dolazi s prostora južne Italije, a zastupljen je šarolikim primjercima iz italskih gradova i pokrajina *Magna Graeciae* i Sicilije (Sirakuze).³¹ Za primjerak pod kat. br. 7 veže se problematika pri otkrivanju emitenta te je upitno svrstan u ahajski grad Pellene. Antički grad Pellene smješten je na Peloponezu i bio je dio Ahajskog saveza, konfederacije 12 grčkih gradova u helenističkom periodu. Da novac Ahajske lige nije nepoznat na našim prostorima, govori i činjenica da je pronađen jedan primjerak u mazinskoj ostavi³² te da postoje nalazi iz sjeverne Dalmacije koji još nisu publicirani.³³ Kod tog upitnog novca grčke Pellene s Kolovara problem je u veličini kovanice (17 mm), što odstupa od veličine navedene u relevantnim katalozima (oko 13 mm). Motivi na aversu i reversu (lira/tronožac) identični su kovanicama Pellene te njihova kombinacija nije pronađena na drugim mjestima grčke provenijencije.

Iz grčkog svijeta stižu na Kolovare i tri primjerka grčko-ilirskog novca. Dvije brončane kovanice ilirskog grada Dirahija (kat. br. 10–11) te novac ilirskog kralja Gencija (181. – 168.) (kat. br. 9). Kovanica upitno pripisana kralju Genciju loše je sačuvana, osim oblika kausije nije sačuvano ništa više od prikaza na aversu i reversu. Po karakteristikama kovanice također se može raditi i o novcu Daorsa. Grčko-ilirski novac nije novost na prostoru Liburna, ali svakako je rijedak i smatramo ga „numizmatičkom poslasticom“. Sva tri novca publicirana su nešto ranije u radu koji obrađuje novije nalaze grčko-ilirskog novca na prostoru sjeverne Dalmacije.³⁴

Nalaz novca keltiberskog grada Segobriga na našim prostorima još nije zabilježen. Novca hispanskih gradova (*Castulo Tarraconensis*, *Obulco Porcuna*, *Emporiae*) nađeno je ponešto u ostavama mazinškog tipa – Gračac, Štikada i Vrankamen.³⁵ Za hispanski novac antičkog grada Kastula (*Castulo Tarraconensis*), po broju pronađenih i publiciranih primjeraka, možemo konstatirati da je najučestaliji novac s lberskog poluotoka. Zabilježen je kao pojedinačni primjerak na gradini Dračevac u Jesenici, zatim na gradinama Brgud i Zelengrad u Obrovačkoj Bukovici. Također je zabilježen i kao pojedinačni nalaz u Prozoru (*Arupium*) u Lici.³⁶ Godine 2015. na Kolovarama

recognizable depictions so they were ascribed to coins that might have originated from the Greek world owing to their characteristics. These currencies reached the Liburnia region and Lika mostly from southern Italy, and they are represented by various examples from the Italic cities and regions of *Magna Graeciae* and Sicily (Syracuse).³¹ It is difficult to ascertain the issuer of the example under Cat. No. 7 so it was tentatively classified under the archaic city of Pellene located on the Peloponnesus. It was a member of the Achaean League, confederation of 12 Greek cities in the Hellenistic period. Coins of the Achaean League were not unknown in our region as attested by the fact that one example was found in the Mazin hoard³² and that there are finds from northern Dalmatia that have not been published yet.³³ This questionable coin of Pellene from Kolovare differs in size (17mm) to standards stated in relevant catalogues (ca. 13mm). Motifs on the obverse and reverse (lyre/tripod) are identical to the coins of Pellene and their combination has not been found in other places of Greek provenance.

Three examples of Graeco-Illyrian coins were also recorded among the finds from Kolovare: two bronze coins of the Illyrian city of Dyrrachium (Cat. No. 10–11) and a coin of the Illyrian king Gentius (181-168) (Cat. No. 9). A coin was tentatively ascribed to the king Gentius since nothing except for the shape of kausia was preserved on the obverse and reverse. Characteristics of the coin suggest that this might also be coinage of the Daorsi. Graeco-Illyrian coins are not a novelty in the Liburnia region, but they are definitely rare and considered as a “numismatic treat”. All three coins had been published in the work analyzing more recent finds of the Graeco-Illyrian coins in the region of northern Dalmatia.³⁴

Coins of the Celtiberian city of Segobriges have not been recorded in our region so far. Coins of the Hispanic cities (*Castulo Tarraconensis*, *Obulco Porcuna*, *Emporiae*) were found in the Mazin hoards – Gračac, Štikada and Vrankamen.³⁵ Coinage of the Iberian-Roman city of Castulo (*Castulo Tarraconensis*) is most common in terms of both recovered and published examples. This currency was recorded as an individual find on Dračevac hillfort in Jesenice, then on Brgud and Zelengrad hillforts in Obrovačka Bukovica. It was also recorded as an individual find in Prozor (*Arupium*) in Lika.³⁶ In 2015 a denarius (siberatus) was found on Kolovare bearing a depiction of an

31 Liburnija: M. Ilkić, M. Čelhar 2017; prostor Japoda: N. Cesarik, V. Kramberger 2018.

32 U mazinškoj ostavi zastupljen je primjerak novca arkadijske *Caphyae* (I. Mirnik 1987, 370).

33 Dva su primjerka poznata s prostora Bukovice i u procesu su objave – prema usmenom priopćenju M. Ilkića kojemu na toj informaciji zahvaljujem.

34 L. Šešelj, M. Ilkić 2017, 286–287, kat. br. 23, 51–52.

35 I. Mirnik 1987, 370.

36 M. Dubolnić Glavan, V. Glavaš 2011, 99–100, kat. br. 1, T. 1: 1; M. Ilkić, I. Čerina, S. Čerina 2014, 66, kat. br. 2–3.

31 Liburnia: M. Ilkić, M. Čelhar 2017; area of the Iapodes: N. Cesarik, V. Kramberger 2018.

32 A coin of Arcadian *Caphyae* was found in the Mazin hoard (I. Mirnik 1987, 370).

33 Two examples were found in Bukovica and their publication is underway – according to oral communication with M. Ilkić whom I thank for that piece of information.

34 L. Šešelj, M. Ilkić 2017, 286–287, cat. no. 23, 51–52.

35 I. Mirnik 1987, 370.

36 M. Dubolnić Glavan, V. Glavaš 2011, 99–100, cat. no. 1, pl. 1: 1; M. Ilkić, I. Čerina, S. Čerina 2014, 66, cat. no. 2–3.

je pronađen denar (suberat) s prikazom iberskog konjanika na reversu te iberskim natpisom grada Segobriga – u transkripciji – *SEKOBRIKES* (kat. br. 12). Novac jako podsjeća na republikanske denare koji su bili i predlošci iberskim kovničarima, a kao takvi mogli su u *lader* zalutati s rimskim monetama krajem drugog ili u prvom stoljeću prije Krista, kada datira njegovo kovanje i cirkulacija do kraja Rimske Republike.

U posljednje dvije godine na gradskoj plaži Kolovare nije pronađena ni jedna kovanica. Razlog su morske struje, uzrokovane izrazito jakim burama i južinama koje su morsku površinu znatno izmijenile. Tome u prilog ide i uređivanje i nasipavanje plaže sitnim kamenjem i pijeskom. Uslijed svega toga morsko dno je „poorano“; stari slojevi u kojima je bio numizmatički materijal nestali su razneseni jakim valovima, a stvorio se jedan novi sloj svježeg nanesenog kamenja i pijeska, numizmatičkim nalazima i svim materijalom koji je u ovom radu spominjan – potpuno sterilan.

ZAKLJUČAK

Kako novac nije pronađen prilikom arheoloških istraživanja, nego se radi o slučajnim morskim nalazima na plaži gdje je taj novac zajedno s drugim povijesnim i arheološkim materijalom završio nakon nedavne prekretnice u povijesti Zadra, a to su bombardiranja u Drugom svjetskom ratu, iznimna je slučajnost da se nakon više od pola stoljeća uspjela donekle stvoriti monetarna slika protopovijesnog Zadra. Numizmatički materijal obrađen u ovom radu prvenstveno je prilog poznavanju Zadra kao jednom od najvažnijih liburnskih centara, čime mu je potvrđeno mjesto u numizmatičkoj topografiji koja obuhvaća pitanja pojave i uloge novca među Liburnima (i Japodima) koji, kao što znamo, nisu kovali vlastiti novac, nego su se služili novcem okolnih zajednica te novcem udaljenih sjevernoafričkih država.

Kako smo vidjeli, u Zadru je zastupljen novac tipičan i za druge željeznodobne centre na području Liburnije i Japodije. No u liburnskom Jaderu zastupljeni su i numizmatički noviteti od kojih se svakako ističe novac keltiberskog grada Segobriga, a zanimljivo je odstupanje od ustaljene izrazite zastupljenosti sjevernoafričkih moneta Numidije i Kartage. Dok na drugim lokalitetima uglavnom prevladavaju nalazi sjevernoafričkog novca, u Zadru (odnosno na plaži Kolovare) je za sada najzastupljeniji republikanski novac, no s obzirom na to da je riječ o slučajnim nalazima, trenutačno nije moguće donositi konačne zaključke o distribuciji različitih moneta.

Monetarna slika gradinskih naselja kako sjeverne Dalmacije tako i Like relativno je dobro obrađena, no valja napomenuti da se prilikom objava numizmatičkog materijala pojedinog gradinskog lokaliteta nerijetko čini vremenska granica na prijelazu era. Znanstvena obrada pojedinačnih numizmatičkih nalaza često završava republikanskim monetama, a eventualni monetarni kontinuitet u carski period

Iberian horseman on the reverse and Iberian inscription of the city of Segobriges, *SEKOBRIKES* in transcription (Cat. No. 12) These coins resemble Republican denarii that were used as models by the Iberian minters, and as such they might have reached Zadar with the Roman currencies by the end of the second century or in the first century BC when its minting and circulating is dated until the end of the Roman Republic.

Not a single coin was found in the last two years on the city beach Kolovare. The reason are sea currents caused by strong bura and jugo winds that significantly affected the sea surface. Furthermore the beach was filled with small stones and sand which is why the seabed was “plowed”, old layers that contained numismatic finds had disappeared shattered by strong waves, and a new layer was formed of freshly deposited stones and sand, completely sterile regarding numismatic finds and all the material mentioned in this paper.

CONCLUSION

Since the coins were not found in the archaeological excavations but they were stray finds on the beach where they ended up with other historical and archaeological material after bombardments in the Second World War as a recent turning point in the history of Zadar, it is an exceptional coincidence that a monetary image of protohistoric Zadar was defined to a certain degree after more than half a century. Numismatic finds studied in this paper are primarily a contribution to understanding Zadar as one of the most important Liburnian centers confirming its place in numismatic topography that encompasses questions of emergence and role of money among the Liburnians (and Iapodes) who as we know did not struck their own coins but they used money of neighbouring communities or currencies of distant north African states.

As we have seen coins typical of other Iron Age centers in the regions of Liburnia and Iapodia were found in Zadar as well. But Liburnian *lader* also yielded numismatic novelties such as the currency of the Celtiberian city of Segobriges, and it is interesting to notice a deviation from usual distinct presence of north African coins of Numidia and Carthage. While at other sites north African coins are usually dominant, Republican coins are most numerous in Zadar (that is on Kolovare beach), but since these are stray finds, final conclusions about the distribution of different currencies cannot be made.

Monetary image of hillfort settlements in both northern Dalmatia and Lika is relatively well known, but we need to mention that often a chronological border at the turn of eras is made in publications of numismatic material from certain hillfort sites. Scientific analysis of individual numismatic finds often ends with Republican money, and possible monetary continuity into the Imperial period is withheld. If the numismatic finds were published

biva zakinut. Tek kad bi se numizmatički nalazi objavljivali bez vremenske granice, kad bi bili objedinjeni jednim nalazištem tijekom čitave antike, tada bi se mogla donositi nova i temeljitija mišljenja o ulozi novca u predcarskom periodu, odnosno u (kako to često volim naglasiti kao svojevrsni *terminus technicus*) liburnsko-japodskoj monetarnoj fazi.

Uz kolovarske nalaze obrađen je i rimski protonovac, tzv. primjerci bronce – *aes formatum, ramo secco* te upitni primjerci *aes rude*. Objave te vrste novca u struci su često zaobilažene, uz zahvalne iznimke, pa neka i ovaj mali obol obrade *aes* vrste bude poticaj za buduće objave predcarskog novca na našim prostorima.

More koje je „izbacilo“ 28 primjeraka na Kolovarama za sada je dalo jedinu približnu sliku najstarijeg optjecajnog novca u Zadru te se nadamo da će buduća arheološka istraživanja u gradu tu sliku nadopunjavati kako publiciranjem novih primjeraka tako i novim numizmatičkim saznanjima.

DODATAK

Ovaj članak posvećujem kolegi i prijatelju Mati Radoviću, kustosu Muzeja ninskih starina. Rado će nam Mate i njegov uvijek nasmijani izraz lica ostati u sjećanju. Također bilježim jedan susret s Matom, negdje u ranu jesen 2012. godine, u popularnom varoškom kafiću gdje je prebiraio nekoliko kovanica obrađenih u ovom radu i „čudom se čudio“ kako smo ih našli u srcu gradske kupališne plaže Kolovare.

without the chronological border, if they were united at one site throughout antiquity, only then new and thorough considerations of the role of money in pre-Imperial period could be given, or in the Liburnian-lapodic monetary phase (as I like to stress as a sort of *terminus technicus*).

Roman proto-money has been analyzed alongside the finds from Kolovare, so called examples of bronze – *aes formatum, ramo secco* and possible examples of *aes rude*. Publications of this kind of money have been avoided, with welcome exceptions, so we hope that this modest contribution to the study of *aes* types might be an encouragement for future publications of pre-Imperial coins in our regions.

The sea that “threw out” 28 examples of coins on Kolovare has offered an approximate image of the oldest circulating money in Zadar and we can only hope that future archaeological excavations in the city will complement this image by both publishing new finds and gaining new numismatic insights.

ADDENDUM

I would like to dedicate this paper to my colleague and friend Mate Radović, curator of the Museum of Nin Antiquities. We will keep a loving memory of Mate and his ever-present smile. I would like to note an encounter with Mate, some time in early autumn 2012, in a popular cafe downtown where he looked at several coins studied in this work and could not hide his bewilderment at how we managed to find them in the heart of Kolovare city beach.

KATALOG

- 1.** Kartaga, 221. – 210. pr. Kr., AE, 20 mm, 5,02 g, SNG Cop, 307–314.
Av. Ovjenčana glava božice Tanit, ulijevo.
Rv. Konj okrenut desno, s glavom zakrenutom ulijevo.
Lit.: Neobjavljeno.
- 2.** Kartaga, 221. – 210. pr. Kr., AE, 22 mm, 6,51 g, SNG Cop, 307–314.
Av. Ovjenčana glava božice Tanit, ulijevo.
Rv. Konj okrenut desno, s glavom zakrenutom ulijevo.
Lit.: Neobjavljeno.
- 3.** Kartaga, oko 200. – 146. pr. Kr., AE, 28 mm, 19,96 g, SNG Cop 409–413.
Av. Ovjenčana glava božice Tanit, ulijevo.
Rv. Konj okrenut desno.
Lit.: Neobjavljeno.
- 4.** Numidija, Masinisa ili Micipsa, 208. – 148. ili 148. – 118. pr. Kr., AE, 28 mm, 15,10 g, SNG Cop 504–517.
Av. Ovjenčana muška glava, ulijevo.
Rv. Konj u trku, ulijevo. Između nogu vidljiva dva fenička slova – MN.
Lit.: M. Ilkić, D. Filipčić, V. Kramberger 2012, 10, kat. br. 21; N. Cesarik, D. Filipčić, V. Kramberger 2014, 52, kat. br. 1; 2017, 85, kat. br. 1.
- 5.** Numidija, Masinisa ili Micipsa, 208. – 148. ili 148. – 118. pr. Kr., AE, 25 mm, 9,76 g, SNG Cop 504–517.
Av. Ovjenčana muška glava, ulijevo.
Rv. Konj u trku, ulijevo. Između nogu dvije kuglice.
Lit.: Neobjavljeno.
- 6.** Hemiobol (?) Ag, 7 mm, 0,36 g (grčka provenijencija).
Av. Jedva vidljiva glava u profilu desno.
Rv. Nije vidljiv.
Kovanica svojim gabaritima odgovara vrijednosti hemiobola iz grčkog monetarnog sustava – denominaciji srebrne drahme.
Lit.: Neobjavljeno.
- 7.** Ahaja, Pellene, (?) AE, 17 mm, 2,25 g. BMC, vol. 10, br. 5 (?); Traite, vol. 2.3, br. 824.
Av. Lira.
Rv. Tronožac.
Lit.: Neobjavljeno.
- 8.** AE, 16 mm, 3,61 g (grčka provenijencija ?).
Av. Nije sačuvan.
Rv. Nije sačuvan.
Lit.: Neobjavljeno.
- 9.** Gencije (*Genthios*) (?), 181. – 168. g. pr. Kr. (?), AE, 18 mm, 4,57 g; Brunšmid 1998, br. 4–5 (?).
Av. Poprsje s kausijom na glavi, udesno.
Rv. Nije vidljiv.
Lit.: M. Ilikić, L. Šešelj 2017, 286, kat. br. 22.
Privatna zbirka I. Čurković.
- 10.** Dirahij (*Dyrrachium*), sredina 3. st. – 1. st. pr. Kr., AE, 18 mm, 3,88 g, BMC, vol. 7, br. 169; H. Göricke-Lukić 2004, kat. br. 70.
Av. Ovjenčana glava Zeusa, udesno.
Rv. U središtu tronožac, natpis XAIPIA-[AOY], u odsječku ΔYP.
Lit.: M. Ilikić, L. Šešelj 2017, 287, kat. br. 51.
Odjel za arheologiju, Sveučilište u Zadru.

CATALOGUE

- 1.** Carthage, 221-210 BC, AE, 20mm, 5.02g, SNG Cop, 307–314.
Obv. Wreathed head of goddess Tanit, left.
Rv. Horse right, head turned left.
Unpublished.
- 2.** Carthage, 221-210 BC, AE, 22mm, 6.51g, SNG Cop, 307–314.
Obv. Wreathed head of goddess Tanit, left.
Rv. Horse right, head turned left.
Unpublished.
- 3.** Carthage, ca. 200-146 BC, AE, 28mm, 19.96g, SNG Cop 409–413.
Av. Wreathed head of goddess Tanit, left.
Rv. Horse right.
Unpublished.
- 4.** Numidia, Masinissa or Micipsa, 208-148 or 148-118 BC, AE, 28mm, 15.10g, SNG Cop 504–517.
Av. Wreathed male head, left.
Rv. Horse running left. Between legs two Phoenician letters – MN.
Published in: M. Ilkić, D. Filipčić, V. Kramberger 2012, 10, Cat. No. 21; N. Cesarik, D. Filipčić, V. Kramberger 2014, 52, Cat. No. 1; 2017, 85, Cat. No. 1.
- 5.** Numidia, Masinissa or Micipsa, 208-148 or 148-118 BC, AE, 25mm, 9.76g, SNG Cop 504–517.
Obv. Wreathed male head, left.
Rv. Horse running left. Between legs two pellets.
Unpublished.
- 6.** Hemiobol (?) Ag, 7mm, 0.36g (Greek provenance).
Obv. Barely visible head in profile, right.
Rv. Unrecognizable.
Dimensions of coin correspond to value of hemiobol from Greek monetary system – denomination of silver drachma.
Unpublished.
- 7.** Achaia, Pellene, (?) AE, 17mm, 2.25g. BMC, vol. 10, No. 5 (?); Traite, vol. 2.3, No. 824.
Av. Lyre.
Rv. Tripod.
Unpublished.
- 8.** AE, 16mm, 3.61g (Greek provenance)
Av. Not preserved.
Rv. Not preserved.
Unpublished.
- 9.** Gencius (*Genthios*) (?), 181-168 BC (?), AE, 18mm, 4.57g; Brunšmid 1998, No. 4–5 (?).
Av. Bust wearing kausia, right.
Rv. Unrecognizable.
Published in: M. Ilikić, L. Šešelj 2017, 286, Cat. No. 22.
Private collection I. Čurković.
- 10.** Dyrrachium, mid-3rd cent.-1st cent. BC, AE, 18mm, 3.88g, BMC, vol. 7, No. 169; H. Göricke-Lukić 2004, Cat. No. 70.
Obv. Wreathed head of Zeus, right.
Rv. Tripod in the middle, inscription XAIPIA-[AOY], in exergue ΔYP.
Published in: M. Ilikić, L. Šešelj 2017, 287, Cat. No. 51.
Department of Archaeology, University of Zadar.

11. Dirahij (*Dyrrachium*), sredina 3. st. – 1. st. pr. Kr., AE, 17,2 mm, 3,77 g, BMC Thessaly to Aetolia, br. (?).

Av. Ovjenčana glava Zeusa, udesno.

Rv. U središtu tronožac, u odsječku ΔYP. Natpis nije vidljiv.

Lit.: M. Ilikić, L. Šešelj 2017, 287, kat. br. 52.

12. Hispanija, Segobriga, 120. – 30. pr. Kr. denar, Ag-suberat, 19 mm, 2,90 g, L. Villaronga 292, kat. br. 10.

Av. Glava sa šest kovrča kose i ogrlicom oko vrata, desno. S lijeve strane polumjesec. Oznaka ispod glave nije vidljiva.

Rv. Iberiski konjanik s kopljem, na galopirajućem konju, udesno. Između nogu iberskim pismom pisan natpis: *SEKOBIRIKES*.

Lit.: Neobjavljeno.

13. Rimska Republika, *ramo secco* – ulomak, 5. – 3. st. pr. Kr., AE, 55 x 26 x 19 mm, 109,81 g.

Na obje strane vidljive izbočene linije karakteristične za ovaj tip bakrene poluge. Također vidljiv rub kalupa.

Lit.: Neobjavljeno.

14. Rimska Republika, *aes formatum*, ulomak, 5. – 3. st. pr. Kr., AE, 35 x 32 x 8 mm, 30,57 g.

Ulomak tzv. „pogačice“ – slitine bakra lijevane u oble komade koji su se naknadno dijelili (lomili) na manje komade.

Lit.: Neobjavljeno.

15. Rimska Republika, *aes formatum*, oblik palme, 5. – 3. st. pr. Kr., AE, 43 x 18 mm, 11,03 g.

Lit.: Neobjavljeno.

16. Rimska Republika (?), *aes rude*, 5. – 3. st. pr. Kr., AE.

Lit.: Neobjavljeno.

17. Rimska Republika (?), *aes rude*, 5. – 3. st. pr. Kr., AE, 16 x 15 x 6 mm, 8,50 g.

Lit.: Neobjavljeno.

18. Rimska Republika, ulomak republikanskog asa, kraj 3. st. pr. Kr., AE, 34 mm, 19,30 g.

Av. Lijeve glava Jana.

Rv. Donji dio pramca broda.

Lit.: Neobjavljeno.

19. Rimska Republika, as, 2. st. pr. Kr., AE, 31 mm, 26,69 g, RRC ?

Av. Nije vidljiv.

Rv. Pramca broda, udesno.

Lit.: Neobjavljeno.

Privatna zbirka.

20. Rimska Republika, ulomak republikanskog asa, 2. stoljeće pr. Kr., AE, 29 mm, 8,88 g.

Av. Dio glave Jana.

Rv. Dio pramca broda.

Lit.: Neobjavljeno.

11. Dyrrachium, mid-3rd cent.-1st cent. BC, AE, 18mm, AE, 17.2mm, 3.77g, BMC Thessaly to Aetolia, No. (?).

Obv. Wreathed head of Zeus, right.

Rv. Tripod in the middle, in exergue ΔYP. Inscription not visible.

Published in: M. Ilikić, L. Šešelj 2017, 287, Cat. No. 52.

12. Hispania, Segobriges, 12-30 BC, denarius, Ag-suberatus, 19mm, 2.90g, L. Villaronga 292, Cat. No. 10.

Obv. Head with six curls and necklace around neck, right. Crescent moon on left side. Mark under head is not visible.

Rv. Iberian horseman with spear, on galloping horse, right. Between legs is inscription in Iberian alphabet *SEKOBIRIKES*.

Unpublished.

13. Roman Republic, *ramo secco* – fragment, 5th-3rd cent. BC, AE, 55 x 26 x 19mm, 109.81g.

On both sides are embossed lines characteristic of this type of copper bar. Mold edge is also visible.

Unpublished.

14. Roman Republic, *aes formatum*, fragment, 5th-3rd cent. BC, AE, 35 x 32 x 8mm, 30.57g.

Fragment of “cake” – alloy of copper cast in rounded pieces that were subsequently broken into smaller pieces.

Unpublished.

15. Roman Republic, *aes formatum*, palm-shaped, 5th-3rd cent. BC, AE, 43 x 18mm, 11.03g.

Unpublished.

16. Roman Republic (?), *aes rude*, 5th-3rd cent. BC, AE.

Unpublished.

17. Roman Republic (?), *aes rude*, 5th-3rd cent. BC, AE, 16 x 15 x 6mm, 8.50g.

Unpublished.

18. Roman Republic, fragment of Republican as, late 3rd cent. BC, AE, 34mm, 19.30g.

Obv. Left head of Janus.

Rv. Lower part of ship prow.

Unpublished.

19. Roman Republic, as, 2nd cent BC, AE, 31mm, 26.69g, RRC ?

Obv. Unrecognizable.

Rv. Ship prow, right.

Unpublished.

Private collection.

20. Roman Republic, fragment of Republican as, 2nd cent. BC, AE, 29mm, 8.88g.

Obv. Part of Janus' head.

Rv. Part of ship prow.

Unpublished.

11

12

13

14

15

16

17

18

19

20

21. Rimaska Republika, ulomak republikanskog asa, 2. stoljeće pr. Kr., AE, 30 mm, 8,68 g.

Av. Dio glave dvoglavo Jana.

Rv. Nije vidljiv.

Lit.: Neobjavljeno.

22. Rimaska Republika, ulomak republikanskog asa, 2. stoljeće pr. Kr., AE, 30 mm, 7,10 g.

Av. Nije vidljiv.

Rv. Lijevo dio pramca broda.

Lit.: Neobjavljeno.

23. Rimaska Republika (?), ulomak republikanskog asa (?), AE, 26 mm, 6,37 g.

Av. Nije vidljiv.

Rv. Nije vidljiv.

Lit.: Neobjavljeno.

24. Rimaska Republika, L. Calpurnius Piso Frugi, Rim, 90. pr. Kr., Ag, quinarius, 13 mm, 1,55 g, RRC 340/2.

Av. Glava Apolona u točkastoj kružnici, desno.

Rv. Viktorija stoji desno s palminom granom. Natpis nije vidljiv.

Lit.: Neobjavljeno.

25. Rimaska Republika, M. Porcius Cato, Rim, 89. pr. Kr., Ag, quinarius, 15 mm, 1,25 g, RRC 343/2a.

Av. Poprsje Libera s bršljanovim vijencem, desno. Natpis u odsječku nije vidljiv.

Rv. Viktorija sjedi desno, u ispruženoj ruci drži pateru, na ramenu palminu granu. Natpis u odsječku nije vidljiv.

Lit.: Neobjavljeno.

26. Rimaska Republika, L. Pomponius Molo, Rim, 97. g. pr. Kr., Ag, denar, 18 mm, 3,14 g, RRC 334.

Av. Ovjenčana glava Apolona, udesno. Uokolo natpis [L PO] MPON MOLO.

Rv. Numa Pompilije okrenut udesno prema oltaru, sprema se žrtvovati jarca kojeg pridržava mladić okrenut ulijevo. U odsječku: NVMA POMPIL.

Lit.: N. Cesarik, D. Filipčić, V. Kramberger 2017, 50, kat. br. 2.

27. Rimaska Republika (?), denar (suberat), 1. st. pr. Kr., RRC?

Av. Glava, udesno.

Rv. Nije vidljiv, u donjem dijelu ostatak srebrnog površinskog sloja kovanice.

Lit.: Neobjavljeno.

28. Rimaska Republika, August i Agripa, *Nemausus* (Nîmes), 20. g. pr. Kr. – 10. g. po. Kr., dupondij ili as (ulomak), 26 mm, 4,94 g, RIC 154–158, RPC I 524–525.

Av. Glave Augusta i Agripe. Vidljiva Agripina glava, ulijevo. Natpis djelomično I[MP] / DI[VI F].

Rv. Donji dio kovanice; krokodil udesno, bez vidljivog prikaza palme i natpisa.

Lit.: Neobjavljeno.

Fotografije kovanica: Vjekoslav Kramberger

21. Roman Republic, fragment of Republican as, 2nd cent. BC, AE, 30mm, 8.68g.

Obv. Part of head of two-headed Janus.

Rv. Unrecognizable.

Unpublished.

22. Roman Republic, fragment of Republican as, 2nd cent. BC, AE, 30mm, 7.10g.

Obv. Unrecognizable.

Rv. Left part of ship prow.

Unpublished.

23. Roman Republic (?), fragment of Republican as (?), AE, 26mm, 6.37g.

Obv. Unrecognizable.

Rv. Unrecognizable.

Unpublished.

24. Roman Republic, L. Calpurnius Piso Frugi, Rome, 90 BC, Ag, quinarius, 13mm, 1.55g, RRC 340/2.

Obv. Head of Apollo in dotted circle, right.

Rv. Victoria standing right with palm branch. Inscription not visible.

Unpublished.

25. Roman Republic, M. Porcius Cato, Rome, 89 BC, Ag, quinarius, 15mm, 1.25g, RRC 343/2a.

Obv. Bust of Liber with ivy wreath, right. Inscription in exergue is unrecognizable.

Rv. Victoria seated right, holding patera in outstretched hand, palm branch on shoulder. Inscription in exergue not visible.

Unpublished.

26. Roman Republic, L. Pomponius Molo, Rome, 97 BC, Ag, denarius, 18mm, 3.14g, RRC 334.

Obv. Wreathed head of Apollo, right. Inscription around [L PO] MPON MOLO.

Rv. Numa Pompilius turned right to altar, about to sacrifice goat held by young man turned left. In exergue: NVMA POMPIL.

Published in: N. Cesarik, D. Filipčić 2017, V. Kramberger, 50, Cat. No. 2.

27. Roman Republic (?), denarius (suberatus), 1st cent. BC, RRC?

Obv. Head, right.

Rv. Unrecognizable, in lower part remains of silver surface layer of coin.

Unpublished.

28. Roman Republic, Augustus and Agrippa, *Nemausus* (Nîmes), 20 BC-10 AD, dupondius or as (fragment), 26mm, 4.94g, RIC 154–158, RPC I 524–525.

Obv. Head of Augustus and Agrippa. Recognizable Agrippa's head, left. Partial inscription I[MP] / DI[VI F].

Rv. Lower part of coin; crocodile right, without recognizable depiction of palm and inscription.

Unpublished.

Photographs of the coins by: Vjekoslav Kramberger

21

22

23

24

119

25

26

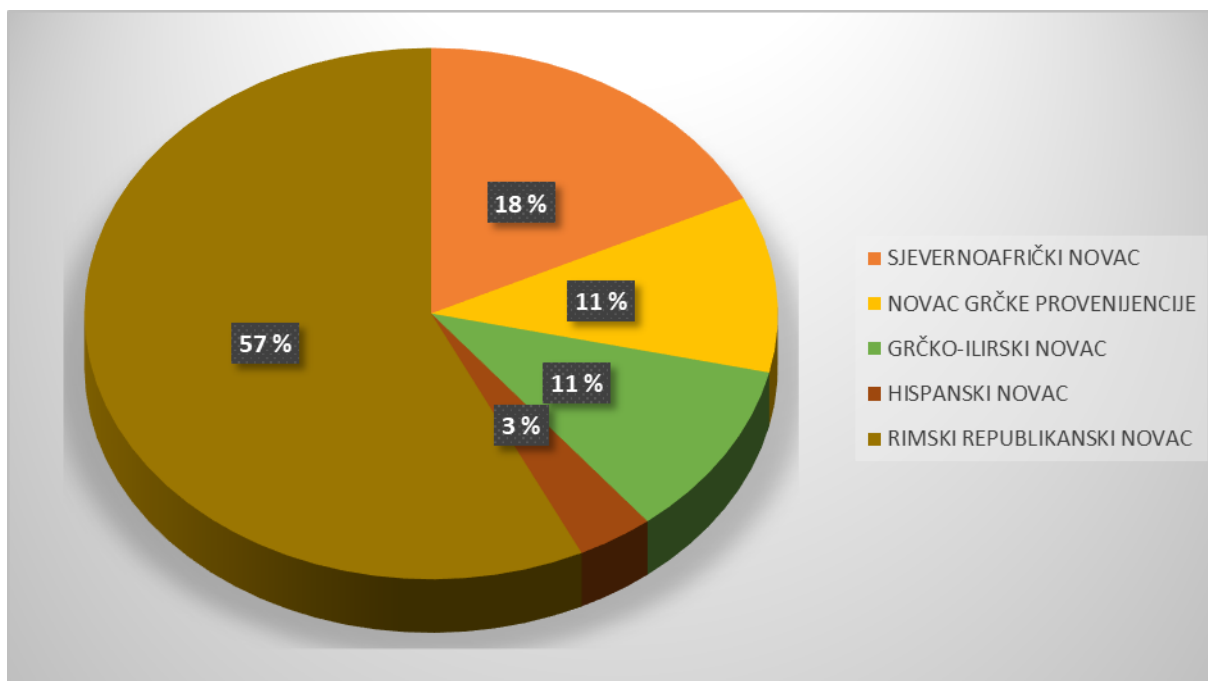

27

28

SJEVERNOAFRIČKI NOVAC NORTH AFRICAN COINS	5	Kartaga / Carthage	3
		Numidija / Numidia	2
NOVAC GRČKE PROVENIJENCIJE COINS OF GREEK PROVENANCE	3	Razno / Various	3
GRČKO-ILIRSKI NOVAC GRAECO-ILLYRIAN COINS	3	Dirahij / Dyrrachium	1
		Gencije / Gentius	2
HISPANSKI NOVAC HISPANIC COINS	1	Segobriga / Segobriges	1
RIMSKI REPUBLIKANSKI NOVAC ROMAN REPUBLICAN COINS	16	Protonovac / Proto-money	5
		Republikanski novac / Republican coins	11

Tablica 1. Tabela i shematski prikaz zastupljenosti predcarskog novca pronađenog na Kolovarama

Table 1. Table and schematic illustration of distribution of pre-Imperial coins found on Kolovare

izradio / prepared by: V. Kramberger

Kratice / Abbreviations

- BMC = *Catalogue of the Greek Coins in the British Museum*, London, 1873.
- Brunšmid = J. Brunšmid, *Natpisi i novac grčkih gradova u Dalmaciji*, Split, 1998.
- Goricke-Lukić = H. Goricke-Lukić, *Grčki, grčko-kolonijalni i keltski novac iz Muzeja Slavonije Osijek*, Osijek, 2004.
- Sear = D. R. Sear, *Greek Coins and Their Values. Volume 1: Europe*, London, 1978.
- SNG Cop = *Sylloge Nummorum Graecorum. The Royal Collection of Coins and Medals, Danish National Museum, Volume 1: Italy - Sicily*, West Milford - New Jersey, 1981; *Volume 8: Egypt - North Africa, Spain - Gaul*, West Milford - New Jersey, 1994.
- RIC = *Roman Imperial Coinage*, London.
- RPC = *Roman Provincial Coinage*, London - Paris.
- RRC = M. H. Crawford, *Roman Republican Coinage*, Cambridge, 1974.
- Traite = E. Babelon, *Traité de monnaies grecques et romaines, 2e partie*, Paris, 1910-1932.
- Villaronga = L. Villaronga, *Corpus nummorum Hispaniae ante Augusti aetatem*, Madrid, 1994.

Literatura / Bibliography

- Batović, Š. 2005 – *Liburnska kultura*, Zadar.
- Batović, Š. 2012 – Predrimski novci iz južne Italije na istočnom jadranskom primorju, *Diadora* 25 (2011), Zadar, 7-46.
- Bilić, T. 2015 – *Zbirka rimskog republikanskog novca Arheološkog muzeja u Zagrebu*, Zagreb.
- Bilić, T. 2018 – Predcarski novac iz Siska, u: Drnić, I. (ur.), *Segestika i Siscija – od ruba imperija do provincijskog središta*, Zagreb, 267-277.
- Bilić, T. 2019 – A Paradigm Shift in the Making: the Case of North African and Italic Bronzes in the Northeastern Adriatic, *The Numismatic Chronicle* 179, London (u tisku).
- Bertol, A. 2014 – Individual finds or a coin hoard: Analysis of the Mazin-type material from the Sveta Trojica hillfort site near Starigrad Paklenica, u: Nemeth, G., Bajnok, D. (ur.), *Miscellanea historiae antiquitatis: Proceedings of the First Croatian - Hungarian PhD Conference on Ancient History*, Budapest - Debrecen, 111-142.
- Bonačić Mandinić, M. 2006 – Aes rude i ostava sjevernoafričkog novca iz Arheološkog muzeja u Splitu, *Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku* 99, Split, 195-205.
- Brusić, Z. 1995 – Nove spoznaje o prostoru oko Fontane u zadarskom predjelu Kolovare, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 35, Split, 53-59.
- Budija, G. 2001 – Čišćenje, zaštita i održavanje umjetničkih predmeta i starina od bakra i njegovih slitina, *Vijesti muzealaca i konzervatora* 4, Zagreb, 5-18.
- Dubolnić Glavan, M., Glavaš, V. 2011 – Prilog poznavanju najstarijeg optjecaja novca na prostoru južnog Velebita, *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu* 28, Zagreb, 95-122.
- Cesarik, N., Filipčić, D., Kramberger, V. 2014 – Numizmatički nalazi s Kolovara u Zadru, u: Dobrinić, J. (ur.), *INCC 2013. Zbornik radova 7. međunarodnoga numizmatičkog kongresa u Hrvatskoj*, Rijeka, 49-64.
- Cesarik, N., Filipčić, D., Kramberger, V. 2017 – Numizmatički nalazi s Kolovara u Zadru, u: Duca, D. (ur.), *Zbornik zadarskih Arbanasa*, Zadar, 83-92.
- Cesarik, N., Filipčić, D., Kramberger, V. 2018 – Bar Kohbin brončani novac s gradske plaže Kolovare u Zadru, *Diadora* 32, Zadar, 175-184.
- Cesarik, N., Kramberger, V. 2018 – Prilog poznavanju najstarijeg optjecaja novca na području Like, *Diadora* 32, Zadar, 105-152.
- Čondić, N., Vuković, M. 2017 – *U temeljima grada: iz arheoloških slojeva liburnskoga Zadra*, Zadar.
- Duca, D. 2010 – Aes rude s rta Ljubljana, *Numizmatičke vijesti* 63, Zagreb, 5-9.
- Duca, D. 2017 – Slučajni nalazi *aes formatum* i *aes rude* na južnim zadarskim plažama, *Numizmatičke vijesti* 70, Zagreb, 24-30.
- Filipčić, D. 2017 – Rimski novac do Karakaline monetarne reforme s prostora Burnuma, iz fundusa Arheološkoga muzeja Zadar, *Diadora* 31, Zadar, 71-108.
- Frey-Kupper, S., Stannard, C. 2014. – Evidence for the Importation and Monetary Use of Blocks of Foreign and Obsolete Bronze Coins in the Ancient World, in: Woytek, B. (ed.), *Infrastructure and Distribution in Ancient Economies, Proceedings*, Vienna, 283-354.
- Ilkić, M. 2017 – Numizmatički nalazi s područja Ljupča, u: Faričić, J., Lenkić, J. (ur.), *Župa Ljubač – zrcalo povijesnih i geografskih mijena u sjeverozapadnom dijelu Ravnih kotara*, Zadar, 152-181.
- Ilkić, M. 2018 – Lički nalazi farskog i isejskog novca, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* 111, Split, 57-66.
- Ilkić, M., Čelhar, M. 2017 – South-liburnian pre-Imperial numismatic finds from southern Italy and Sicily, in: Caccamo Caltabiano, M. (ed.), *XV International Numismatic Congress. Taormina 2015: Proceedings*, Roma - Messina, 489-492.
- Ilkić, M., Čerina, I., Čerina, S. 2014 – Novac iz Bukovice od 3. stoljeća prije Krista do 68. godine poslije Krista, u: Dobrinić, J. (ur.), *INCC 2013: Zbornik radova 7. međunarodnoga numizmatičkog kongresa u Hrvatskoj*, Rijeka, 65-75.
- Ilkić, M., Filipčić, D., Kramberger, V. 2012 – *Ususret antičkoj numizmatiki*, Zadar.
- Ilkić, M., Filipčić, D. 2017 – Noviji nalazi bizantskog novca iz sjeverne Dalmacije, u: Dobrinić, J. (ur.), *INCC 2016: Zbornik radova 8. međunarodnoga numizmatičkog kongresa u Hrvatskoj*, Rijeka, 83-88.
- Ilkić, M., Kožul, P., Čurković, I. 2014 – Numizmatički nalazi s područja Općine Ražanac, u: Dobrinić, J. (ur.), *INCC 2013: Zbornik radova 7. međunarodnoga numizmatičkog kongresa u Hrvatskoj*, Rijeka, 76-93.
- Ilkić, M., Kožul, P. 2016 – Numizmatički nalazi s prapovijesne gradine Gradac kod mjesta Smokvice na otoku Pagu, u: Dobrinić, J. (ur.), *INCC 2016: Zbornik radova 8. međunarodnoga numizmatičkog kongresa u Hrvatskoj*, Rijeka, 89-96.
- Ilkić, M., Rebić, M. 2014 – Noviji nalazi predcarskog novca iz Japodije i južne Liburnije, u: Dobrinić, J. (ur.), *INCC 2013: Zbornik radova 7. međunarodnoga numizmatičkog kongresa u Hrvatskoj*, Rijeka, 94-108.
- Kos, P. 1997 – Interpretacija (antičnih) novčnih najdb. Metodologija – njene možnosti in pasti, *Arheološki vestnik* 48, Ljubljana, 97-115.

Kos, P. 1998 – *Leksikon antičke numizmatike*, Zagreb.

Mirnik, I. 1987 – Circulation of North African etc. currency in Illyricum, *Arheološki vestnik* 38, Ljubljana, 369–392.

Stipčević, A. 1977 – *Kulturno povijesni spomenici u Arbanasima*, Zadar.

Šeparović, T. 2003 – Predrimski novac u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika, *Opuscula archaeologica* 27, Zagreb, 417–433.

Šeparović, T. 2012 – Pregled nalaza grčko-ilirskog novca u sjevernoj Dalmaciji, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* 45, Zagreb, 525–536.

Šešelj, L., Ilkić, M. 2015 – Maritime trade in the Pre-Roman Period in the Eastern Adriatic: a preliminary report on a ceramic and numismatic evidence in Liburnia, in: Marion, Y., Tassaux, F. (ed.), *AdriAtlas et l'histoire de l'espace adriatique du VIe s. a.C. au VIIIe s. p.C.*, *Scripta antiqua* 79, Bordeaux, 419–433.

Šešelj, L., Ilkić, M. 2017 – Noviji nalazi grčko-ilirskog novca s područja sjeverne Dalmacije, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* 110 (1), Split, 281–302.

Visonà, P. 2018 – A Numismatic Newsletter from Northern Dalmatia, *The Numismatic Chronicle* 178, London, 107–122.

Vecchi, I. 2013 – *Italian Cast Coinage: A Descriptive Catalogue of the Cast Bronze Coinage and Its Struck Counterparts in Ancient Italy from the 7th to 3rd Centuries BC*, London.